

לכבוד שבת קדש – פרשת שמות תש"ף

וזהב הארץ ההיא טוב – זו תלמודה של א"י

דף שבועי לעיסוק בסוגיות ארץ ישראליות – נכתב ע"י חגי צמיר

ומרים. ומאן דאמר כלה וחמותה, יוכבד ואלישבע" (בבלי סוטה יא ע"ב וכן בשמות רבה). בעקבות הצעות זיהוי אלה הלך גם רש"י שפרה - זו יוכבד על שם שמשפרת את הולד: פועה - זו מרים שפועה ומדברת והוגה לולד.

מענין לראות את פירוש שד"ל התומך בזיהוי המילדות כמצריות: "דעת רז"ל (שמות רבא א' י"ז) ואונקלוס ורשב"ם ורמב"ן שהיו המילדות האלה מזרע ישראל, ודעת המתרגם האלכסנדרי והירוננימוס ויוסף פלאוויס ודון יצחק שהיו מצריות מילדות העבריות, וכן נראה, כי איך ייתכן שיצוה לבנות ישראל להכרית את כל בני עמם ויאמין שלא תגלינה הדבר? . . . ומה שטענו ממה שכתוב "ותיראן המילדות את האלהים", איננה טענה כלל, כי "את ה'" אין כתוב כאן, אלא "את האלהים", וכל מי שיש לו אלוה (יהיה אלהי אמת או אלהי שקר), הלא יירא מהכרית עוללים שלא חטאו, יהיו מאיזה עם שיהיו, . . . ותלמידי חביבי החכם ר' יעקב חי פארדו זצ"ל מוסיף, שאם היו מעם אחר, יצדק לומר שעשו זה מיראת האל ולא מאהבה, אך אם היו עבריות אין צורך להזכיר יראת האל, כי כל אדם אוהב בני עמו". בכיוון זה הלכה גם המחנכת הדגולה נחמה ליבוביץ שהצטרפה לדעה שהמילדות היו מצריות, והוסיפה נימוק משלה, המתבסס על מקומות נוספים בתורה שבהם מוזכרת יראת אלוהים: "ויושם לב לכך, שבכל המקומות אשר בהם הנכרי ישובח, על כי יש בלבו יראת אלקים או יגונה על כי איננה בו, בכל אותם מקומות "יראת אלהים" מתבטאת בהתנגדות אל בן עם אחר, אל בן המיעוט. כי יחס זה אל הזר, אל חסר הכוח ונטול החסות, הוא הוא אבן הבוחן – אם יש יראת אלקים בלב או אין. לכן גם בגלל הביטוי הזה "ותיראנה המילדות את האלקים" נראה, שעדיף הפירוש האומר: מצריות היו" (עיונים חדשים בספר שמות, "המילדות", עמ' 33).

בין אם היו מצריות או עבריות מדוע מדגישה התורה את שמותיהן? וכך מסכמת נחמה ליבוביץ את המסר הנלמד: "יש לתת את הדעת על כך שהתורה מראה לנו בתוך ים של רשע ועריצות – ודווקא בסמוך לפסוק יג המראה את מצרים (הממלכה והעם) ברשעותם – כיצד יכול הפרט לעמוד נגד הרשעות, להתקומם לפקודה, לא לציית לה, ולא לגול מעל עצמו את אשמת הרצח באמרו: קבלתי פקודה מאת מלכי. ואין צדיקות או רשעות תוצאה של השתייכות לאומית או גזעית, וכשם שיצאו רות ונעמה ממואב ומעמון, כן היו שתי צדקניות אלה ממצרים".

ואלה שמות בני ישראל. שם הוא המהות הפנימית. מתן שם מגדיר משמעות, וספר שמות כולו עוסק בהגדרת המהות והמשמעות של סגולת עם ישראל והקשר שלו לקב"ה.

שם הוא בעל משמעות כה עמוקה עד כי התורה טורחת במיוחד לספר לנו לגבי המילדות אשר שם האחת שפּרָה ושם השני פּוּעָה. פרט לכאורה שולי ומיותר, וכי מה מענין אותנו מה השם של אותן מילדות.

איננו יודעים מי היו שפרה ופועה. פרשנים שונים לאורך ההסטוריה עסקו בניסיון לזהותן. יש שסברו שהיו עבריות ויש שסברו שהן מצריות. כך מסביר למשל בעל ה'כלי יקר' - יש אומרים שהמילדות היו מצריות, וכאילו אמר למילדות את העבריות, דאם לא כן מאי רבותיה דקאמר ותיראן המילדות את האלהים. כך מופיע גם אצל יוסף בן מתתיהו המספר על תולדות העם היהודי: "והמלך פחד וצווה בעצתו של אותו אצטגנין להשליך היאורה ולהרוג כל זכר שילוד לבני ישראל, ופקד שמילדות מצריות תשגחנה בשעת חבליהן של נשי העברים ותקפדנה על לידותיהן. עליהן הייתה מוטלת החובה, לפי פקודת המלך, להיות המילדות, הואיל ונדמה שהן לא תעבורנה על החלטת המלך מחמת היותן בנות עמו". (קדמוניות היהודים, ספר שני 9 ב). גם המדרש בילקוט שמעוני הלך בכיוון זה, ומנה את שפרה ופועה ברשימה של נשים שהתגיירו והצטרפו לעם ישראל יש נשים חסידות גיורות הגר, אסנת, צפורה, שפרה, פועה, בת פרעה, רחב, רות, ויעל אשת חבר הקיני (ילקוט שמעוני יהושע רמז ט).

גם פרשנים מאוחרים יותר הלכו בכיוון זה. כך מובא בפירוש 'אמרי נעם' שנכתב על ידי ר' יעקב דילישקאש בן המאה ה-14: "מצאתי בשם ר"ח ששפרה ופועה מצריות היו מתחילה ונתגיירו, דאם לא כן תימה, היאך ציוה אותן להרוג את היהודים, וגם הן היאך הודו לדבריו, והלא אמרו: בכל יעבור ואל יהרג חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים? לכך כתיב "ותיראנה המילדות", אע"פ שלא היה להן לירא מתחילה, דאם לא כן מאי רבותייהו ומאי יראה היתה זו? פשיטא". גם אברבנאל תמך בגישה זו ונימק: "ולא היו עבריות, כי איך יבטח לבו בנשים העבריות שימיתו ולדיהן, אבל היו מצריות מילדות את העבריות, רוצה לומר עוזרות אותן ללדת, כמו שנאמר 'בילדכן את העבריות'.

כבר חז"ל במדרש התלבטו בשאלת זהותן של המילדות. אלא ששם מוצע לזהותן עם נשים עבריות. "רב ושמואל, חד אמר: אשה ובתה, וחד אמר: כלה וחמותה. מאן דאמר אשה ובתה, יוכבד

אברבנאל מסביר את השמות שפרה ופועה כשמות גנריים של הפעולות שאותן עשו המיילדות : **"שהיה מנהג במצרים, שהיו באות שתיים מילדות לעמוד עם כל אשה שהיתה יולדת, והאחת מהן היה עסקה בהוצאת הוולד ובשכלולו, ולכן נקראת שפרה, ע"ש שמשפירה את הוולד. והשנית היה עסקה להחזיק ביולדת ולעזרה בדברים וקולות ותפלות, ולכן נקראת פועה...** ואמר שדיבר פרעה למילדות העבריות - לכולנה, כי לא אמר לשתי המילדות, אלא לפי שלכל המילדות הרבות ההנה, דיבר וצוה זה, וכלן היו נחלקות לשתי אומניות ההם, וזה אמרו ששם האחת שפרה ושם השנית פועה. מכאן עלינו ללמוד אולי שלא חשוב מי הן היו, אלא מה המעשה אשר עשו. ואולי דווקא בגלל זה רש"י בעקבות חז"ל בחר לזהות את שפרה ופועה כיוכבד ומרים. שמות שמבטאים גלות ומצוקה – כובד ומרירות. אך, דווקא מתוך עומק הגלות, הן אלה שיזכירו לכולן כי יש שיפור ויש פעיה, של קריאה להוביל. הכבשה פועה כדי לקרוא לבנה, הגדי פועה כדי לקרוא לאימו שתחזירו למקומו ותוביל אותו בדרך הנכונה.

=====
מכאן ניתן אולי להבין הבנה נוספת את אמירתו של רבי יוחנן לגבי נדודי הסנהדרין. **ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לצפורי, ומצפורי לטבריא. וטבריא עמוקה מכולן,** (בבלי ראש השנה לא עמוד ב). מדוע חשוב לציין את שמות המקומות בהן ישבה הסנהדרין? ואם לשם יש משמעות אז מה המשמעות בהקשר של נדודי הסנהדרין? ניתן להציע את ההסבר הבא. בעקבות מרד בר כוכבא ההנהגה כמו גם העם נמצאים ב'אושא' – במצב של יאוש. הכל נראה אבוד. אך משם תוביל ההנהגה ל'שפרעם'. כמו שפרה המטרה היא מגמת שיפור. משם ימשיכו חכמים אל בית שערים, המזכיר לנו את יצחק הזוכה לברכת ה' **וַיִּמְצָא בְשֵׁנָה הָהוּא מָאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'.** כאן בבית שערים תבוא ברכת ה' ביצירת המשנה. מכאן ימשיך רבי יהודה הנשיא ויגביה עוף כציפור ויעבור ל'ציפורי', עליה נאמר 'שיושבת בראש ההר כציפור'. ומכאן ירדו לעומקו של סוד הגאולה **וטבריא עמוקה מכולן, ומשם עתידין להיגאל.** תחילתה של הגאולה היא ביכולת לצאת מהיאוש ולעבור לשיפור. המילדות הן אלה שמהן אנו לומדים זאת לראשונה. מענין לראות ששמה הערבי של שפרעם הוא שפא עמר – 'הבראת עמר'. מי הוא אותו עמר? על כך יש שתי מסורות מוסלמיות האחת מתייחסת לעומר בן אל עאף מכובשי ארץ ישראל בתקופה המוסלמית. והאחרת המתייחסת לדהאר אל עומאר שאיפשר ליהודים לחזור ולהתיישב בארץ. בשני

המקרים מדובר על הבראה לה זכה עמר כאשר שתה ממי המעין של שפרעם – שיפור בריאותי. בשפרעם המשיכה להתקיים קהילה יהודית קטנה לאורך הדורות. במפקד במאה ה-16 נמנו עשרה בעלי בתים יהודים. בחסותו של דאהר אל עומר התחדש היישוב היהודי במאה ה-18 עם הגעתו של הרב חיים אבולעפיה. הרב ותלמידיו חידשו את בית הכנסת והאוכלוסייה התחזקה אחרי השלמת המבצר של דאהר אל עומר (1773). הישוב המשיך להתקיים כישוב קטן ובתחילת המאה ה-19 היו ביישוב עשרים משפחות יהודיות, שעסקו בעבודת האדמה. בשנות השלושים עבר במקום ר' ישראל משקלוב בדרכו מצפת לירושלים. בעודו בדרך מתה אשתו, אותה קבר בבית הקברות בשפרעם. **"ואני בדרך, מתה עלי נות ביתי, אשת נעורים הצנועה יראת ה'... ואקברה בדרך בעיה"ק שפרעם תנ"ב** (הקדמה לפאת השולחן). על פי מפקד מונטיפיורי בשנת 1839, היו בשפרעם 107 יהודים, כולם ספרדים. לדברי אוליפנט, בשנת 1850 לערך, התיישבו בשפרעם כ-30 משפחות יהודיות ממרוקו, כחקלאים, אולם נאלצו לעזוב את עבודת האדמה לאחר שבמשך 20 שנה סבלו מהתנכלות ושוד. יחיאל מיכל פינס טען כי סיבת עזיבתם היא הלחץ הכלכלי הכבד של הממשלה העות'מאנית, כמו גם התנכלות השכנים הנוצרים, להם נאלצו למכור את קרקעותיהם. ב-1876 כתב יוסף אופלטקה שבשפרעם ישנן כ-20 משפחות יהודיות שעובדות את האדמה. על פי לונג, ב-1895 היו בשפרעם 13 משפחות יהודיות בלבד. משנת 1894 תמכה חברת 'כל ישראל חברים' בקהילה ומימנה שוחט ששימש גם כמלמד תינוקות וחזן. התמיכה שנפסקה ב-1899 הביאה לפנייה לעזרה, למשל ב'חבצלות' בינואר 1900: "שפרעם היא העיר הנקראת היום שיף-עמר אשר על אם הדרך בין טבריא וחיפה, בה ישוב קטן משנים קדמוניות, והישוב הזה עומד ומתמעט והולך, ואם לא יתעוררו נדיבים לחזקו ולתמכו יכלה ויאבד כלה". הקהילה המשיכה להתקיים עד שנות ה-20 של המאה הקודמת ואז תושביה נאלצו לעזוב. לפני כחודש נערך מפגש מחודש של צאצאי שפרעם בחסות עיריית שפרעם, בה לא גרים היום יהודים. רבים מכירים את פקיעין ורציפות הישוב בה. לא רבים מכירים את סיפורה של שפרעם ובה קהילת מוסתערבים ואחרים עד למאה ה-20. מי יתן וגם היום נזכור שהמפתח לגאולה הוא ביכולת שלנו לשפר. מאושה לשפרעם, שפרה ופועה – מהיאוש אל השיפור שיביא לפעיה שתוביל את עם ישראל אל היעד הנכסף.

בברכת שבת שלום ומבורך – הגי עמיצור

לצפיה בדפים קודמים <https://www.mlh-gsi.org/>

לקבלת הדף במייל היכנסו לקישור <https://lp.vp4.me/fw3x>